

ПОЛІТИКА РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА СХІД ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИК НОВОГО ПЕРІОДА У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

В статье рассматриваются тенденции расширения Европейского Союза на Восток после окончания холодной войны, когда посткоммунистические государства становятся кандидатами для вступления в Европейский Союз. Присоединение к Европейскому Союзу происходило поступательно. При этом также возникали противоречия местного, национального и этнического характера, которые требовали решения. Подчеркивается, что на уровне быстро развивающейся всесторонней взаимосвязанности стран и народов эти процессы были частично сглажены, хотя некоторые вопросы до сих пор остаются.

This article describes the tendency of expansion of European Union to the East after the termination of cold war when postcommunist states became candidates in members for entry to EU. Accession to EU was proceeded steadily. During this process was occurred local, national and ethnic conflicts which needed urgent settlement. On the level of fast developing comprehensive interconnection of all countries and nations some problems was partly solved but some of them still actual.

Після закінчення холодної війни в результаті кардинальних геополітичних змін, що відбулися у системі міжнародних відносин, характеризувались переходом від конфронтації до відкритості та співробітництва, зникнення військово-політичного та ідеологічного протистояння, європейські міжурядові організації набули провідної ролі у політичних процесах як на регіональному, так і на світовому рівні.

Зміцнення демократії у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи у нових геополітичних умовах, які склалися після завершення холодної війни є корисним для розвитку української міжнародно-політичної науки. У практичному плані зумовлено потребою України розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу та розширювати участь у європейському регіональному співробітництві.

Період конфронтації між Сходом і Заходом в період холодної війни перешкоджав реалізації задуму про досягнення більшої єдності між європейськими державами на основі спільних

цінностей – демократії, неподільності та універсальності прав людини, верховенства права, розділивши Європу на два блоки протистояння. З розпадом біполярної системи міжнародних відносин, проголошенням країнами Центрально-Східної Європи курсу на побудову демократичних суспільств та інтеграцію до європейських структур виникла унікальна можливість реалізувати початковий задум. Геополітичні зміни на європейському континенті надали нового імпульсу діяльності ЄС, пріоритетним завданням якого стало розвиток та зміцнення демократичних перетворень у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи, які стали на шлях побудови демократії.

Також після закінчення холодної війни постало питання роззброєння, відмова від ядерної зброї задля безпечного існування держав і світового суспільства в цілому. На заміну військово-силовим критеріям могутності приходять фінансово-економічні, інформаційно-інтелектуальні та сировинні ресурси. Після розвалення СРСР учасниками договору СНО-1 стали Росія, Україна, Казахстан і Білорусь, які підписали 23 травня 1992 р. у Лісабоні угоду про те, що на території трьох останніх з перерахованих держав не повинно взагалі існувати ніякої ядерної зброї. На основі цих домовленостей президент Росії Б. Єльцин та президент США Дж. Буш у Вашингтоні в червні 1992 р. підписали проект договору СНО-1, за яким США та держави колишнього СРСР скорочують стратегічні наступальні озброєння на 50 % (5-6 тис. одиниць зарядів) протягом 7 років. У 1994 р. договір СНО-1 був ратифікований всіма сторонами [1].

Перед посткомуністичними центральноєвропейськими країнами і перед Україною наприкінці ХХ століття постали схожі завдання, а саме, побудова демократичних суспільств та інтеграція у європейські структури співробітництва. На відміну від України, посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи досягли значного успіху у реалізації поставлених завдань, що зумовлює необхідність та корисність вивчення досвіду цих країн з метою його можливого використання в Україні.

Початково на порядку денному стояло питання про масштаб, умови й шляхи впливу політики Європейського Союзу лише на держави, що є членами організації, згодом ця проблематика поширилася на кандидатів на вступ до ЄС і його нових членів, а також далі на ті країни, яким не надано чіткої перспективи членства. Доречність та актуальність перенесення фокусу

на вивчення впливів ЄС у Східній Європі аргументується тим, що на тлі, з одного боку, краху комунізму й готовності суспільств до змін та, з іншого боку, значної привабливості набуття членства в Європейському Союзі у державах даного регіону відбулися істотні перетворення політичного ладу в напрямку становлення демократичного режиму. Саме всебічний розвиток демократії, включаючи розбудову дієвих адміністративних структур, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин, став першочерговим критерієм вступу до організації після засідання Європейської Ради в Копенгагені [2] в 1993 році.

Звернувшись до історії, слід зазначити, що політика розширення Європейського Союзу на Схід виникла у відповідь на виклик нового періоду у світовій історії та історії Європи, який розпочався після закінчення холодної війни та розвалення СРСР. Новий порядок визначив необхідність розробки східної політики ЄС. Власне офіційною точкою відліку політики розширення на Схід можна вважати підписання Угоди між Європейським економічним співтовариством і Європейським співтовариством з атомної енергії та Союзом Радянських Соціалістичних Республік про торгівлю, комерційне та економічне співробітництво 18 грудня 1989 року [3].

По закінченні холодної війни та розпаду СРСР нові демократичні уряди країн Центрально-Східної Європи характеризувалися відкритістю до перейняття демократичного досвіду країн ЄС і бажанням здійснювати глибинні економічні перетворення, щоб влитися в загальносвітові економічні тенденції.

Європейський Союз визнав право східних сусідів на вступ до цього союзу і, відповідно, висунув досить широкий спектр вимог і умов, після повного виконання яких дозволялося стати членами організації. А також, давши згоду на вступ до ЄС, держави Східної Європи зобов'язувалися прийняти *acquis communautaire* [4], включаючи Шенгенську угоду [5] й монетарну політику. Стосунки ЄС з країнами-заявниками Східної Європи вирізнялися асиметричністю: ЄС був привабливим за багатьма ознаками, особливо завдяки економічним вигодам, в той час як східноєвропейські держави мало що могли натомість запропонувати. Відповідно їхня вагомість у переговорах була набагато нижчою.

Як відповідь на проєвропейські заяви країн-членів на спеціальному засіданні Європейської Ради у Дубліні 28 квітня 1990 року було вироблено спільний підхід до відносин з країнами Центральної-Східної Європи. Найважливішим аспектом такого

підходу стало рішення про заключення нового виду угод, а саме Угод про асоційоване членство з ЄС. Такі угоди були запропоновані провідним країнам-реформаторам Центрально-Східної Європи – Угорщині, Польщі та Чехословаччині. Цей історично надзвичайно важливий період завершився п'ятим та найбільш амбітним, на думку більшості дослідників розширенням Євросоюзу, а саме – приєднанням 1 травня 2004 року до Європейського Союзу десяти нових держав-членів – країн Центрально-Східної Європи, що стало найкращим підтвердженням того, що Євросоюз розглядає розширення на Схід як один з пріоритетних напрямків своєї зовнішньої політики та політики безпеки.

Європеїзацію країн-кандидатів можна розглядати в рамках використання Європейським Союзом стратегії надання винагород, таких, як фінансова допомога чи членство, за умови виконання вимог, таких, як адаптація законодавства чи інституційні реформи, висунутих міжнародною організацією.

Ульріх Зедельмайер та Франк Шіммельфенніг дотримуються думки, що ефективність впливу Європейського Союзу на демократичні перетворення в Східній Європі залежать від двох головних чинників: присутність чи відсутність безсумнівної перспективи членства та внутрішньодержавні політичні затрати для діючих урядів. Основні положення концепцій О. Стокке, Г. Кроуфорда, Ф. Шіммельфенніга і У. Зедельмайера див. у [6, 7].

Аналізуючи перехід до демократії на основі цих чинників, вони розділяють країни регіону на три групи.

До першої групи вони включають країни, які вже знаходилися на шляху до демократичної консолідації до ЄС. Всі основні партії орієнтувалися на ліберально-демократичні ідеали й західну інтеграцію навіть без цілеспрямованих зусиль з боку ЄС (наприклад, Польща). Стимули, надані Європейським Союзом, лише далі зміцнили реформістські амбіції.

До другої групи належать країни, у яких при владі знаходяться сильні націоналістичні або авторитарні уряди, для яких здійснення демократичних перетворень означало б відмову від тих інструментів, на яких власне тримається їхня влада. Застосування демократичної кондиціональності щодо них є недостатнім (наприклад, Білорусь).

Стратегія демократичної кондиціональності виявилась найбільш доречною в країнах третьої групи, які знаходяться десь між лідерами демократії і авторитарним режимом. Наприклад,

в Словаччині, де при владі знаходилися по черзі то ліберально-демократичні, то націоналістично-популістські політичні партії, та ж перспектива членства об'єднала демократичні опозиційні сили і підірвала довіру серед електорату до неліберального уряду, який виразно критикував Європейський Союз.

Таким чином, теоретична оцінка шляхів впливу ЄС на консолідацію демократії в Східній Європі підтримує силу двох чинників європеїзації у контексті демократичної кондиціональності: впровадження демократичних норм залежить від політичних втрат для діючого уряду й стимулу набуття членства в організації.

Україна стала на шлях посткомуністичних перетворень у 90-х роках. Як еліта, так і широка громадськість своєю більшістю досягнули консенсусу, що вступ до ЄС є бажаним і може каталізувати необхідні зміни фактично в усіх галузях. Отже, Європейський Союз має надзвичайно привабливий у багатьох відношеннях образ в уявленнях українського суспільства. Однак, у порівнянні з більшістю держав регіону, Україна пізно підняла питання про вступ, що дозволило ЄС виключити її з порядку денного останніх двох східних розширень. Низка факторів, зокрема трансатлантичні відносини, внутрішні реформи, ведення інтенсивних переговорів про вступ з великою кількістю держав, спричинили те, що українське питання стало другорядним у зовнішній політиці ЄС. Таким чином, Україну розглядають практично й теоретично як країну, що знаходиться поза межами Європейського Союзу. На практичному рівні ЄС включив її в Європейську політику сусідства.

Крокуючи на Схід, ЄС помітно нарощує свій ресурсний потенціал (територію, населення), перетворюється на найбільший в світі ринок з приблизно 500 млн. споживачів (станом на 1 січня 2007 населення ЄС склало 494,7 млн. чол. [8]), зберігає просторову динаміку інтеграції. Політично складається гегемонія Євросоюзу на основній частині території Європи, що надає йому вже абсолютно іншу міжнародну вагу, статус і позиції. Прихильники розширення сподіваються, що в новому форматі він набагато активніше братиме участь у прийнятті глобальних рішень, укріпить свої позиції у СОТ, МВФ і НАТО, стане визнаним лідером в тому, що стосується моделей інтеграції і в розвитку сучасного міжнародного права.

Розширення ЄС є політичним рішенням, яке викликає безліч суперечок.

Прийняття нових членів з абсолютно іншими соціально-економічними і екологічними характеристиками, з глибокими

міжнаціональними і міждержавними протиріччями, не буде безболісним як для Євросоюзу, так і для "новачків". Безсумнівно, що розширення інтеграції несе плюси і мінуси як тим, хто відкриває двері, так і тим, хто входить у них. Претенденти розглядають свій вступ в ЄС як щасливий квиток в царство процвітаючого Заходу. Їхня економіка отримає фінансові вливання, сучасні технології і нові професії, вигоди від встановлення єдиної валютної системи, допомогу відсталім районам, доступ на ринки ЄС і в перспективі єдину зовнішньо-торгівельну політику, а також зменшить небезпеку військових конфліктів.

На Заході відношення до прийому нових членів суперечливе. Багаті країни, особливо Німеччина, могутні корпорації розраховують на безмитний доступ до нових ринків, а їх підприємства в країнах Центрально-Східної Європи на більш дешеву робочу силу і вигоди географічного положення. Менш багаті країни небезпідставно побоюються урізання фінансів із загального бюджету ЄС, що направляються нині на підйом їх господарства.

Більшість країн Центральної і Східної Європи мали переваги ще задовго до вступу як асоційовані члени, вже саме членство в ЄС стало важливим позитивним психологічним чинником як для східних країн, так і для Заходу. Це виявилось в основному в чотирьох основних сферах: підвищенні інтересу інвесторів; транснаціональних партнерських зв'язках компаній; стимулюванні експорту фірм з країн Центральної і Східної Європи; збільшеному туристичному обміні.

Таким чином невеликий за часом період функціонування розширеного ЄС продемонстрував досить вражаючі темпи зростання потоків фінансування в нові країни європейської сім'ї, які були передбачені фондами Західної Європи спеціально для стимулювання економічного розвитку нових членів.

Отже, політика розширення Європейського Союзу на Схід є відповіддю на виклик нового періода після закінчення холодної війни, коли в Європейському регіоні відбулася політична переорієнтація та координально змінилися цілі та інтереси посткомуністичних країн. Після розвалення СРСР країни стали більше орієнтуватися та тяжити до Європи, ніж до Росії, вбачавши в цьому майбутні перспективи економічного розвитку, вільної торгівлі, спрощеного митного контролю та прозорості кордонів і вільного пересування по Європі. Ці перспективи здавалися дуже цікавими і країни з новими надіями рушили у напрямку Європейського

Союзу. ЄС підійшов до цього питання з точки зору зацікавленості у розширенні на Схід як отримання країн з вигодою великих джерел сировини та порівняно недорогої робочої сили, а також можливістю розташування в цих країнах військових баз.

Література:

1. NATO Publications. Chapter 15: The Wider Institutional Framework of Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/handbook/2001/index.htm#CH15>
2. Критерії вступу країн в Європейський союз (ст. 6, ст. 49 Договору про Європейський союз) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/publication/content/19083.htm>
3. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (Угоду ратифіковано Законом № 237/94-ВР від 10.11.94). Бойцов В. В., Бойцова Л. В. "Европейский союз: расширение на восток // Общественные науки и современность" – 2002. – № 2. – С. 78-87.
4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV // Загальний збірник законодавчих актів Європейського Союзу – нормативна база ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM021369.html
5. Шенгенська конвенція (розділ IV Договору про заснування Європейської Спільноти та розділ VI Угоди про ЄС). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ligazakon.ua>
6. Behr H. The European Union in the Legacies of Imperial Rule. EU Accession Politics Viewed from a Historical Comparative Perspective / Hartmut Behr // European Journal of International Relations. – 2007. – Vol. 13. – №. 2. – P. 239-262.
7. Schimmelfennig F., Sedelmeier U. Candidate Countries and Conditionality / Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier // Paolo Graziano: Europeanization. New Research Agendas / Maarten P. Vink (Hrsg.). – Basingstoke: Palgrave, 2006. – P. 88-101.
8. First demographic estimates for 2006 // Statistics in focus. Population and Social Conditions. – 2007. – № 41; Населення та суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2007/0287/barom06.php>